

C. Smit, ed., *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland. Derde periode 1899-1919, VII, 1914-1917* (RGP Grote Serie 137; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1971, 589 blz.).

Als aanvulling op zijn documentenuitgave over Nederlands buitenlands beleid heeft C. Smit een tweede deel met bronnen van buitenlandse herkomst gepubliceerd. Vierhonderdtweëntwintig stukken over Nederland; Duitse, Britse, Amerikaanse en Belgische, afkomstig uit de archieven van het Auswartige Amt te Bonn, het Foreign Office te Londen, de National Archives in Washington en het ministerie van Buitenlandse Zaken te Brussel. De uitgever is in zijn inleiding wat zwijgzaam met betrekking tot zijn selectiekriteria en geheel duidelijk worden die uit zichzelf niet. Men moet daarvoor al naar de vorige delen grijpen. In wezen bestrijken de stukken de beide oorlogsjaren 1915 en 1916, maar waar de Duitse correspondentie eind december 1914 start, vinden we Engelse memoranda sedert augustus, Amerikaanse vanaf oktober, terwijl er Belgische brieven al van juli van datzelfde eerste oorlogsjaar in zijn opgenomen. Ook de eindstreep, die hier werd getrokken - januari 1917 - wordt niet toegelicht en kon niet zonder meer uit zichzelf evident worden genoemd. Smit heeft kennelijk de chronologische indeling van deel IV willen aanhouden, waar deze band het supplement bij is, maar geheel bevredigend is dat niet.

Voorts vraagt men zich af waarom er geen Franse stukken zijn opgenomen. Aangezien de kritiek op de Nederlandse onzijdigheid in deze papieren nogal eens om de hoek komt kijken en de Fransen in dit opzicht het minst tolerant waren, kan men van die zijde leuke gegevens verwachten. Zowel de chronologische als de thematische afbakening blijven dus onduidelijk, al weet ik natuurlijk dat een ideaal hier onbereikbaar is. Hetzelfde geldt een enkele keer ook voor de gepubliceerde documenten als zodanig. Bijlagen zijn soms wel, soms niet opgenomen en ondanks alle vertrouwen in de ervaring en de kundige hand van de uitgever had de gebruiker van dit deel toch wat meer deelgenoot van diens overwegingen gemaakt mogen worden. De annotaties zijn wat krap gehouden, hoe bruikbaar overigens ook. Maar niet iedereen staat - om een voorbeeld te noemen - herkomst en strekking van een brochure als 'J'accuse', waar op pagina 24 naar verwezen wordt, helder voor de geest. En van wie zijn bijvoorbeeld de marginalia op de Duitse stukken? Heeft Wilhelm II zich zoals in vroegere jaren hier nog 'Höchstdieselbst' uitgeleefd? Dit alles doet overigens niets af aan het feit, dat Smit opnieuw een waardevolle, soms zelfs boeiende bronnenpublicatie aan zijn serie heeft toegevoegd.

Centraal in deze berichten staat natuurlijk het vraagstuk van de Nederlandse neutraliteit. Juist uit deze nieuwe uitgave wordt duidelijk hoe lastig de positie van den Haag herhaaldelijk werd en dat er navigatiekunde bij kwam kijken om noch in de Duitse scylla noch in de Brits-Franse charybdis te worden meegezogen. Beide kampen kregen soms het gevoel, dat den Haag met zijn neutraliteit de tegenstander in de kaart speelde. Onvrijwillig, want zowel de Duitse als de Engelse stukken tonen aan, dat de beide gezanten althans, en zij niet alleen, volledig waren doordrongen van de goede trouw van het kabinet Cort van der Linden en van de vaste wil van de hele natie, bij de koningin te beginnen, om de neutraliteit te handhaven. Even overtuigd was men ook in beide kampen (nogmaals, wat Frankrijk aangaat moet het nog blijken), dat Nederland zich tegen elke aanvaller te weer zou stellen, al varieerde het oordeel over de kwaliteit van dat verweer wel eens. Men zag ook, van Duitse als van Engelse zijde, dat die neutraliteit geheel in het Nederlandse staatsbelang lag. Vraagtekens werden daarentegen herhaaldelijk geplaatst achter de mogelijkheid om die neutraliteit door te voeren.

Ik sprak van een lastige positie. Uiteraard, want zowel geografisch als economisch lag

Nederland veel meer in het hart van de strijd dan de andere neutrale kleintjes, zoals Denemarken, dat de Engelsen wel eens als lichtend voorbeeld aanhalen. De strategische betekenis van de Scheldemond en van Zeeland, evenals van Limburg als operatiebasis bracht met zich mee, dat beide partijen er niet gerust op waren of hier niet verwickelingen konden dreigen, als de vijand in het nauw kwam te zitten. Toch moet niet uit het oog verloren worden, dat handhaving van de Nederlandse neutraliteit eveneens in het belang van Duitsland, in iets mindere mate ook van Engeland was. Hier bestond in beginsel geen controverse tussen den Haag, Berlijn en Londen. Zonder te kort te doen aan het beleid van het kabinet Cort van der Linden en van Loudon (minister van buitenlandse zaken, die hier als een vriendelijke, eerlijke maar wat zachte heer verschijnt), dat volledig in overeenstemming was met het staatsbelang en gedragen werd door de algemene opinie, moet daar stellig de hoofdreden worden gezocht dat de neutraliteit tot het einde toe gehandhaafd kon worden. Niet het correcte gedrag van den Haag, maar het objectieve staatsbelang van de grote burens gaf de doorslag. Maar nogmaals: de ontwikkelingen konden uit de hand lopen. Directe korte-afstandsbelangen van militaire of economische aard konden in botsing komen met die fundamentele belangen. Deze eventualiteit zorgde voor de grotere en kleinere spanningen.

Voor de Duitsers was de neutraliteit zonder meer een plus-punt; in deze jaren zagen zij dit steeds duidelijker, met het oog op de stevige omknelling van de Engelse blokkade. In gezant Von Kühlmann had Berlijn een van zijn intelligentste diplomaten naar den Haag gedirigeerd. Kühlmann toont zich, zoals Smit terecht opmerkt, een man met veel begrip voor de Nederlandse situatie, die op subtiele wijze de Hollandse gevoelens tegen Engeland en vóór het keizerrijk tracht te beïnvloeden. Ook niet zonder succes. De nogal anti-Duitse stemming uit de eerste oorlogsmaanden - de aanval op België en de eerste verhalen van vluchtelingen over het Duitse optreden hadden de kalme negentiende-eeuwse-ingedommede gemoederen hier wel even geshokkeerd - begon in 1915 en 1916 wat terug te lopen. De dikwijls vrij onaangename Britse maatregelen tegen de Nederlandse handel boden een welkom middel om in allerlei kringen anti-Engelse sentimenten te stimuleren. In 1916 werden Kühlmanns pogingen in die richting dan weliswaar weer doorkruist door de Duitse U-boot aanvallen op Nederlandse schepen, zoals de 'Tubantia', de 'Artemis', de 'Berkelstroom', die veel kwaad bloed zetten. Het recept van de gezant luidde: zomin mogelijk provocerende dingen doen om de 'natuurlijke' genegenheid van het Nederlandse volk voor Duitsland niet opnieuw af te stoten; Nederland is echter benauwd voor de Duitse omhelzing, is bang zijn zelfstandigheid te verliezen. Vandaar de grote ongerustheid over de Duitse annexatieplannen ten aanzien van België; de toekomst van België acht Kühlmann een kardinaal punt voor de Duits-Nederlandse relaties. Zoals bekend zouden de Duitse annexatieplannen, waar Berlijn zich, speculerend op een gunstige militaire ontwikkeling, nooit duidelijk over uitsprak, de grootste sta-in-de-weg vormen voor een compromis-vrede in een later stadium. Het is treffend hier te lezen, hoe zwaar dit vraagstuk ook op de Duits-Nederlandse verhouding drukte. België zou als een vloek op Duitsland blijven liggen tot de definitieve nederlaag. Kühlmann meent, dat men zich in Nederland wel met een Duitse Maasgrens kon verenigen, hetgeen hij zelfs voordelig acht voor Nederland. Ondraaglijk echter zou een blijvende verwerving van Antwerpen en de Scheldemond zijn. Terwijl de gezant deze kwestie in de doofpot wil stoppen in het belang van een goede verhouding, is hij geen voorstander van een geruststellende definitieve verklaring. Hij wil de zaak openhouden om later pressie op den Haag te kunnen uitoefenen en andere concessies, bijvoorbeeld aan de Eemsmonding, los te krijgen. Opmerkelijk is, dat de geleidelijke aanleuning van Nederland tegen het Rijk in een verdere toekomst ook

RECENSIES

voor Kühlmann de natuurlijke ontwikkeling blijft. In dit verband is ook een memorandum van een zekere dr. Wichert, hoofd van een soort propaganda-afdeling, de moeite waard, waar over de Nederlandse aard en traditie wordt gesproken en over de mogelijkheden tot beïnvloeding van de publieke opinie in pro-Duitse zin. Globaal constateert Kühlmann, dat de 'rechtse' en behoudende kringen, de protestantse partijen, de katholieken en verder de middenstand Duitse sympathieën heeft, terwijl ook in de sectoren van kunst en wetenschap veel Duitse invloed bestaat. Het proletariaat, de 'linkse partijen' en de grote zakenlui in Amsterdam vooral vormen de anti-Duitse elementen. Maar bij de SDAP lagen de kaarten genuanceerder. Troelstra is in Kühlmanns ogen stellig niet anti-Duits en de oude nauwe relaties met de Duitse socialisten boden pikante perspectieven. Ondanks alle begrip en realisme blijkt toch ook voor Kühlmann de gedachte, dat Nederland een geheel zelfstandige staat en natie zal blijven moeilijk te bevatten. Overigens was zijn begrip en tact juist een gevolg van zijn realisme. De Engelsen zaten duidelijk 'am langeren Hebelarm', zoals hij het stelt, omdat zij de Nederlanders in economicis het mes op de keel konden zetten en omdat daar Indië was, dat elk conflict met Britannie voor den Haag uitsloot. Dat Kühlmann indirect de vader van de geruchtmakende alerte van 31 maart 1916 zou zijn - het bericht uit Berlijn, dat de Engelsen van plan waren in Zeeland te landen - zoals Smit stelt (p. xix), gaat mij echter te ver.

Voor Engeland was de voornaamste zorg om het lek in de blokkadering, dat Nederland heette, zo veel mogelijk te stoppen. In de Britse stukken vormt de controle op de Nederlandse in- en uitvoer het veruit belangrijkste vraagstuk. Naast de gezant Johnstone was het vooral de handelsattaché Sir Francis Oppenheimer, van huis uit een Duitser uit Frankfurt, die hier een belangrijke rol ging spelen. Omdat den Haag niet de Britse wensen kon vervullen zonder de Duitsers te provoceren, fungeerde een in november 1914 opgerichte Nederlandse Overzee Trustmaatschappij (de NOT) - een particuliere maatschappij, die de hele koloniale in- en uitvoer zo veel mogelijk onder haar hoede nam - als instrument om de invoer van contrabande naar Duitsland te controleren en te verhinderen. Een lichaam, dat de steun kreeg van de regering, zonder dat deze daarbij door Duitsland direct aansprakelijk kon worden gesteld. In hoeverre de NOT voldeed is echter een open vraag. Van Britse zijde kwamen in elk geval klachten, dat nog altijd veel te veel goederen via Nederland naar Duitsland doorsijpelden. Gezant Johnstone werd door Grey zelfs op de vingers getikt, dat hij al te veel begrip voor de Nederlanders opbrengt. Over en weer zijn er voorts de verwijten over Nederlandse kranten, die in dienst van de ander zouden staan. Bij de fel anti-Duitse Telegraaf kwam het tot een proces tegen hoofdredacteur Schröder, die van spionage werd beschuldigd. Maar ook de Duitsers werkten grof met geld om bepaalde krachten naar hun hand te zetten; een thema voor nader onderzoek.

In de Belgische stukken komen bovenal de annexionistische plannen van Belgische zijde met betrekking tot Zeeuws-Vlaanderen en de Scheldemonde ter sprake. Gezant Fallon en minister Beyens moesten weinig hebben van de annexionistische stroming en de vraag, hoe de eventuele schadelijke uitwerking van deze ideeën te neutraliseren speelt een grote rol. Een hechte verstandhouding met de noorderbuur diende volgens beiden de hoeksteen te vormen van de toekomstige Belgische politiek. Omgekeerd hadden de Belgen grieven over Nederlandse sympathieën met het flamingantisme.

Tot zover kort enkele van de belangrijkste kwesties, die een indruk kunnen geven van de talrijke dwarskijkjes, die deze bronnenpublicatie biedt. Ook over het klimaat in Nederland, over het volkskarakter vinden we hier memorabele uitlatingen. 'Langzaam, sloom, angstig' maar ook 'koppig' zijn herhaaldelijk terugkerende epitheta. Kuyper noemde de Hollander in een gesprek met de Duitse zaakgelastigde Von Schmidhals, in wezen een

boer: 'ein schwerfälliger und dickblütiger Mann' voegt deze er aan toe, 'Zäh hängt er am althergebrachten, misstrauisch und ablehnend steht er allem neuen und fremden gegenüber...' enzovoorts. Een karakteristiek, die aantoont dat de geschiedenis en de omstandigheden minstens evenzeer datgene maken, wat men een collectieve psyche zou kunnen noemen als omgekeerd. Want de Tweede Wereldoorlog en alles wat volgde hebben van deze boers-conservatieve inslag weinig overgelaten. Een samenvattende karakteristiek van de Nederlandse mentaliteit in onze dagen zou er althans zeer anders uitzien. Waarmee alle theorieën over een aangeboren 'volksaard' opnieuw gereduceerd worden tot één gram waarheid en negenennegentig gram nonsens.

H. W. von der Dunk

1. Huizinga, Lamprecht und die deutsche Geschichtsphilosophie: Huizingas Groninger Antrittsvorlesung von 1905

GERHARD OESTREICH

Als ich den heutigen Vortrag zu präparieren begann, hatte ich gerade die Begutachtung zweier Staatsexamensarbeiten hinter mich gebracht. Die eine suchte die sozialen Verhältnisse eines deutschen Kleinfürstentums im 19. Jahrhundert zu erfassen, indem sie in minutiöser Weise die berufsständische Gliederung, die Lage der Wanderarbeiter, die gesellschaftlichen Zusammenschlüsse in den zahllosen Vereinen der Gruppen und Klassen sowie die Strukturen von Landwirtschaft, Handel, Gewerbe und Industrie analysierte, um hierauf eine Untersuchung des Wählerverhaltens und der politischen Willensbildung an der Basis aufzubauen. Die andere 'entlarvte' mit marxistischen Kategorien 'die bürgerlichen Menschen- und Grundrechte in der Mitte des 19. Jahrhunderts im Kampf des Proletariats gegen die Ausbeutung der kapitalistischen Unternehmer als Verschleierung der wahren Herrschaftsverhältnisse'. Da machte ich mich erschöpft an die nächste Aufgabe und griff zu einem Band von Huizinga.

Welch andere Welt! Ich meine nicht den natürlichen Niveauunterschied zwischen einem Klassiker der Geschichtsschreibung und Anfängerarbeiten, die für sich auch gar nicht schlecht waren, sondern: Welch ein anderes Wollen lebt hier in Huizingas Kulturgeschichte! Sie gibt anschauliche Bilder der Vergangenheit in fesselnder Erzählung, die uns nicht nur belehrt, sondern auch aus den Niederungen des Alltags emporhebt. Geschichte war ihm eine Form der Wahrheit über die Welt,¹ ein Sich-Rechenschaft-Geben,² um durch die Bejahung des Vergangenen den eigenen Standort zu bestimmen und das Lebensverständnis zu erweitern und zu vertiefen. Welch andere Welt gegenüber der negativen historischen Weltsicht und den verneinend-kritischen Analysen unserer Tage! Ich bin Ihnen dankbar, daß Sie mich

1. 'De geschiedenis is voor ons, evengoed als de filosofie en de natuurwetenschap, een vorm van de waarheid aangaande de wereld. Haar te beoefenen is een wijze van te zoeken naar den zin van dit ons bestaan. Wij wenden ons tot het verleden uit een waarheidsaspiratie en uit een levensbehoefte'. (VII, 162) Dt. Übers. J. Huizinga, *Geschichte und Kultur*. Ges. Aufsätze. Hg. u. eingeleitet von K. Koster (Stuttgart, 1954) 103.

2. 'Geschiedenis is de geestelijke vorm, waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden'. (Geschichte ist die geistige Form, in der sich eine Kultur über ihre Vergangenheit Rechenschaft gibt), 'Über eine Definition des Begriffs Geschichte', in: Huizinga, *Geschichte und Kultur*, 13. (VII, 102)

zur Wiederbegegnung mit einem großen Mann und seinem großen Werk veranlaßt haben.

Auf den ersten Blick erscheint uns eine Beschäftigung mit Huizinga, dem noch viele von uns persönlich begegnet sind, mehr als eine Feierstunde des Vergangenen denn als Wegweisung für die Zukunft. Ich entsinne mich eines Vortrages in einem Hörsaal der Berliner Universität am 29. Januar 1933, am Vorabend jenes 30. Januar 1933, den wir Deutschen niemals wieder ungeschehen machen können. Der weltberühmte Gast aus den Niederlanden sprach über 'Burgund. Eine Krise des romanisch-germanischen Verhältnisses'³ und versetzte uns ganz in seine Forschungswelt, in eines der geistigen Zentren seines eigenen wissenschaftlichen Lebens. Huizinga konnte begeistern, weil ihm Geschichte selbst Freude machte. Er bekannte sich nicht zum zergliedernden, geradezu auflösenden Moment der Untersuchungen, die nach sozialen Ursachen und politischen Folgen, nach den die Gegenwart formenden Zuständen Ausschau halten, sondern hielt fest an der durch den Geist einer Persönlichkeit gehenden und die Gegenwart wie die Zukunft mitempfindenden und mitgestaltenden Lebenseinheit. Der mitreißende Vortrag machte den eigenen Entschluß, Geschichte als Studienfach gewählt zu haben, zu einer freudeverheißenden Entscheidung.

Seitdem hat sich die Welt verändert. Die intellektuelle Jugend hinterfragt und zerfragt das Werk nach seinen Bestandteilen für eine mögliche Veränderung der Gesellschaft und für die Gestaltung der Zukunft. Vom ästhetischen Genuß einer geschichtlichen Betrachtung ist wohl kaum etwas geblieben. Die sozialökonomische Begründung triumphiert. Die Deutung der kulturell-geistigen Vergangenheit wird als Verschleierung der wahren, völlig negativ gesehenen Verhältnisse angeprangert. So ist uns Huizinga ferngerückt, weil er einen Teil des Lebens sah und gestaltete, die gegenwärtig herrschende Geschichtsschreibung aber einen anderen Teil sieht und in den Mittelpunkt rückt.

Aber Huizinga ist gleichwohl nicht mit geschlossenen Augen an dieser seine Zeit bereits mehrfach berührenden Erscheinung der über Gegenwart und Zukunft reflektierenden, nach Gesetzen suchenden und Utopien verwirklichen wollenden Geschichtstendenz vorübergegangen.⁴ Das lehrt schon seine öffentliche Vorle-

3. *Historische Zeitschrift*, CXLVIII (1933) 1-28. (II, 238-265)

4. Zur Literatur und zum Thema sei auf E. E. G. Vermeulen, *Huizinga over de wetenschap der geschiedenis* (Arnhem, 1956) verwiesen (mit einschlägiger älterer Bibliographie). V. untersucht das geschichtstheoretische Werk H.s kritisch im Hinblick auf eine Phänomenologie des historischen Interesses bei den niederländischen Historikern. Er faßt die gedanklich verschiedenen und zeitlich zu unterscheidenden Aussagen Huizingas systematisch zu überzeitlichen Erkenntnissen zusammen. Dagegen hege ich Bedenken. Ich verfare eher chronologisch-entwicklungsgeschichtlich, wie es sich ganz natürlich anbietet. Meine Zielsetzung ist auch einfach vom Thema her viel bescheidener als die Aufgabe Vermeulens. Zuletzt R. L. Colie, 'Johan Huizinga and the Task of Cultural History', *American Historical Review*, LXIX (1963-1964) 607-630 (mit neuerer Bibliographie) und H. R. Guggisberg, 'Drei niederländische Geschichtsschreiber des 20. Jahrhunderts. Ideen und

sung, die er bei der Übernahme des Lehrstuhls für Geschichte in Groningen am 4. November 1905 hielt. (VII, 3-28) Sie steht im Mittelpunkt meines Vortrages, der im ersten Teil den Inhalt dieser Vorlesung umreißen wird, sodann in einem zweiten Teil die damalige geschichtstheoretische Situation in deutscher Sicht berührt, in einem dritten Abschnitt die Weiterbeschäftigung Huizingas mit dem Themenkreis mehr andeutet als ausführt und eine kurze Behandlung der weiteren Entwicklung dieser Fragen bis zur Gegenwartsproblematik anschließt.

Huizinga war nach eigener Erzählung 'durch einen wahren Salto mortale auf ein Universitätskatheder geführt' worden.⁵ Als er 'plötzlich vor der Aufgabe stand, eine akademische Antrittsrede zu verfassen', kam er auf einen Gedanken zurück, der ihn seit verschiedenen Jahren beschäftigte, 'daß die Wahrnehmung des Historikers sich am besten umschreiben lasse als eine Sicht, besser vielleicht als eine Evokation von Bildern, wobei zunächst völlig offen bleiben kann, was dabei unter 'Bildern' zu verstehen sei'. So war das Thema gegeben, das er 1942 in seinen Erinnerungen schlicht 'Geschichte als Bilder' nennt. Ohne bisherige Beschäftigung mit den Fragen der Geschichtstheorie, 'mit Ratschlägen und Hinweisen Heymans',⁶ seines künftigen Kollegen für Philosophie, wirklich aufs beste ausgestattet, war Huizinga 'bald mitten im Stoff drin, völlig gefesselt von Einsichten, die mir ganz neu waren und mir jetzt zugänglich wurden'.⁷

Wirkungen', Nachbarn, XV (Bonn, 1972). Auch Katalog: Y. Botke, W. R. H. Koops, *Johan Huizinga 1872-1945. Tentoonstelling ter gelegenheid van de Johan Huizinga-Herdenking 1872-1972* (Groningen, [1972]) 41-42; E. E. G. Vermeulen, 'Johan Huizinga', *Spiegel Historiae*, VII (1972) 692-699, bes. 695 f. Huizinga als theoreticus van de geschiedkunde. - Noch immer von Bedeutung ist Biographie und Bibliographie von K. Köster, *Johan Huizinga 1872-1945* (Oberursel, 1947). Die Bibliographie bringt alle Schriften über Huizinga bis 1947, die bei Vermeulen nicht enthalten sind.

5. Dt. Übers.: *Mein Weg zur Geschichte* (Basel, 1947) 48. (I, 34)

6. Gerardus Heymans (1857-1930), Prof. f. Philosophie und Psychologie in Groningen seit 1890.

7. Ich bringe das aufschlußreiche Zitat im Zusammenhang: 'Mijn geheugen zegt mij niet meer, wanneer zich bij mij de gedachte gevestigd heeft, dat de waarneming van het historische zich het best laat uitdrukken als een gezicht op, beter wellicht nog een evocatie van beelden, geheel in het midden gelaten voorloopig, wat in dezen onder beeld valt te verstaan. Wel weet ik, dat ik zulk een opvatting verscheidene jaren bij mij heb gedragen zonder eenige bedoeling, haar in geschrifte neer te leggen of uit te werken. Mijn geest neigde in het algemeen niet tot problemen van theoretischen aard. De directe aanraking met de bloeiende bonte bijzonderheden van het verleden was, hoe dan ook verworven, mij genoeg. Eerst toen ik nu opeens voor de taak stond, een academische inaugurele oratie samen te stellen, kwam ik terug op dat thema geschiedkennis als beelden. De Nederlandsche geschiedbeoefening had zich tot dusverre met theoretische en methodologische vragen weinig bezig gehouden. De langdurige pennestrijd, waarin het holle schematisme en de broze constructies van Karl Lamprecht van de hand waren geweest door Windelband, Rickert, Simmel, Eduard Meyer en anderen, was hier te lande zoo goed als onopgemerkt gebleven. Toch had die strijd niet minder betekend dan een onweerlegbare vindicatie der geestes- of cultuurwetenschappen uit den ban van een zelfverzekerd natuurwetenschappelijk evolutionisme, een herstel van de humaniora in de hun toekomstige zelfstandigheid en gelijkwaardigheid, en tevens een afdoende afwijzing van het naïeve historische realisme. Met raad en voorlichting van Heymans zat ik

Auf diesem Hintergrund ist seine Bemerkung am Beginn der Vorlesung zu sehen, daß eine geschichtstheoretische Betrachtung nicht an den Anfang einer akademischen Laufbahn gehöre, sondern an ihr Ende. Aber Huizinga fühlt sich doch gedrängt, den Weg aufzuzeigen, den er in Zukunft beschreiten will, und letztlich ein Bekenntnis abzulegen, indem er gerade 'Über den ästhetischen Bestandteil historischer Vorstellungen' spricht. Zudem sei der Streit der Meinungen über die Theorie der historischen Wissenschaft gegenwärtig in vollem Gange, ein Streit, der seine Ursache in dem erstaunlichen Aufstieg der Naturwissenschaften im XIX. Jahrhundert habe, in dem dadurch entstandenen Wissenschaftsverständnis, das auch die Historie zu beherrschen versucht. Wenn man die naturwissenschaftliche Methode als die allein wissenschaftliche ansprechen will, muß man auch die Geschichtswissenschaft zur exakten Wissenschaft machen. Das haben, so meint Huizinga, die Gesellschaftswissenschaftler schon seit Comte und Spencer unternommen. Die Soziologen sind energisch dabei, das ganze historische Feld für sich in Beschlag zu nehmen und nach ihren Methoden und Fragestellungen zu bearbeiten. Also nicht nur die Auseinandersetzung mit der Naturwissenschaft, sondern auch die mit der Soziologie stellt eine Aufgabe dar, die der Zeitgeist diktiert. Der Einfluß der Soziologie zeige sich in dreifacher Richtung. Sie stellt allgemeine Kategorien auf, um die gesellschaftlichen Ereignisse oder Zustände zu gruppieren; sie stellt für den Geschichtsforscher die Alternative nach dem Interesse für Person oder Masse, und schließlich zwingt sie zur Auseinandersetzung mit dem mächtigen Problem, ob das historische Geschehen durch die Handlungen der Persönlichkeiten oder ob die Persönlichkeit durch die Umgebung und die Zeitumstände bestimmt wird. Dahinter steht letztlich die Aufstellung von historischen Gesetzen, stehen auch die Kulturstufen und Entwicklungsreihen, wie sie Karl Lamprechts vielbändige Deutsche Geschichte zeigt, die seit 1891 erschien.⁸

spoedig midden in die stof, hevig geboeid door de mij geheel nieuwe inzichten, die hier voor mij toegankelijk werden. De rede waarmee ik op 4 November 1905 mijn ambt te Groningen aanvaardde was rijkelijk lang en zwaar uitgevallen, en verveelde de meesten van mijn hoorders geducht'. (I, 35 f.) Huizinga hat an anderer Stelle in *Mein Weg zur Geschichte* berichtet, daß in seinem Studium nicht nur das erkenntnistheoretische und philosophische Interesse, sondern auch der Sinn für die Naturwissenschaften 'beinah völlig' fehlten. (I,17) Wenn er dann fortfährt, daß er diese Mangel niemals ausgeglichen habe, so stimmt das sicherlich im Sinne systematischer Studien. Aber die Literatur über die Grundlegung der historischen Arbeit hat er sich 1905 nicht nur aus einer Art Zufallszwang ganz angeeignet, sondern auch weiterhin verfolgt. Insofern sollte man sich auf diesem Gebiet weniger dem Rückblick des alten Huizinga anvertrauen als den entsprechenden Zeugnissen der jeweiligen Lebensperiode.

8. Zum Kampf gegen Lamprechts Deutsche Geschichte überhaupt vgl. etwa F. Seifert, *Der Streit um Karl Lamprechts Geschichtsphilosophie* (Augsburg, 1925) 9-53. Seifert behandelt nur die Zeit bis 1899. Über Lamprecht allgemein E. Engelberg, 'Zum Methodenstreit um Karl Lamprecht', in: J. Streisand, *Die bürgerliche deutsche Geschichtsschreibung von der Reichseinigung von oben bis zur Befreiung Deutschlands vom Faschismus* (Ost-Berlin, 1965) 136-152. Die Auseinandersetzung zwischen der staatlich-politischen und der Kultur- und Sozialgeschichtsschreibung als

Huizinga will Lamprechts Wollen nicht generell und im voraus nur auf Grund seiner Deutschen Geschichte verurteilen. Doch im wesentlichen ist für ihn die von jenem angeführte neue Richtung bereits durch die geisteswissenschaftlichen Theorien der unmittelbar aktuellen Philosophie der Deutschen Dilthey,⁹ Simmel,¹⁰ Windelband,¹¹ Rickert¹² und Spranger¹³ besiegt. Zwei Überzeugungen gehen aus dieser Diskussion hervor. Erstens kann das historische Leben niemals in der Form von allgemeinen Begriffen erkannt werden, die Individualisierung muß die Hauptarbeit der Geschichtsforschung auch auf dem Wege zur Erkenntnis des Allgemeinen bleiben. Und zweitens schadet jede Anwendung einer systematischen

zeitgenössischem Hintergrund behandelt G. Oestreich, 'Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialgeschichtlichen Forschung in Deutschland', *Historische Zeitschrift*, CCVIII (1969) 320-363. Dort die weitere einschlägige Literatur. Eine gute Bibliographie zur deutschen Geschichtstheorie jener Zeit findet sich bei H. Rickert, 'Geschichtsphilosophie', in: *Die Philosophie im Beginn des 20. Jahrhunderts. Festschrift Kuno Fischer* (2. Aufl.; 1907) 420-422.

9. Wilhelm Dilthey (1833-1911), Geisteshistoriker und Philosoph, kam von der Geschichte (Ranke), verteidigte die Eigenständigkeit der Geisteswissenschaften gegenüber den Naturwissenschaften erkenntnistheoretisch und methodisch in seiner *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, I, (1883) und begründete sie in weiteren Arbeiten. Er baute in seiner Theorie des Verstehens die besondere, auf Intuition und Nacherleben beruhende Erkenntnisweise der Geisteswissenschaften gegenüber dem kausalen Erklären der Naturwissenschaften aus und sah seine Lebensaufgabe in einer 'Kritik der historischen Vernunft'. Durch die Gesamtausgabe mit Einbeziehung des Nachlasses wurde sein Werk erneut aktuell: *Gesammelte Schriften* in 16 Bänden seit 1913. Huizinga zitiert nur die 1905 soeben erschienene erste der 'Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften' über den psychischen Strukturzusammenhang; in ihr finden sich übrigens kaum Aussagen Diltheys zur Geschichte. Wiederabdruck Dilthey, *Ges. Schriften*, VII (Stuttgart, 1958) 3-23. Bei Eduard Spranger sowie den später von H. mehrmals genannten Theodor Litt, Hans Freyer und Erich Rothacker ist Diltheys Einfluß deutlich wirksam. Letzte Darstellung G. Schmidt, 'Wilhelm Dilthey', in: *Deutsche Historiker*, V, H. U. Wehler, ed. (Göttingen, 1972) 54-72 (Lit.).

10. Georg Simmel (1858-1918), Philosoph und Soziologe, verband in seinem Buch *Die Probleme der Geschichtsphilosophie. Eine erkenntnistheoretische Studie* (2., völlig veränderte Aufl.; Leipzig, 1905) Diltheys Theorie des Verstehens mit der Fragestellung des Neukantianismus: 'Wie ist Geschichte möglich?'. Wendet sich gegen historische Gesetze.

11. Wilhelm Windelband (1848-1915), Philosoph, mit Rickert Begründer der südwestdeutschen Schule des Neukantianismus. Machte in seiner Universitätsrede *Geschichte und Naturwissenschaft* (Straßburg, 1894) die folgenreiche Unterscheidung von Natur- und Geisteswissenschaften als 'nomothetische' (gesetzgebende) und 'idiographische' (individualisierend-beschreibende) Wissenschaften.

12. Heinrich Rickert (1863-1936), Philosoph, siehe Windelband, trennte *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft* (1899) nach ihrer generalisierenden und individualisierenden Methode, bestimmte *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften* (Tübingen, 1896-1902), sah als Aufgabe des Historikers das Umbilden, das Vereinfachen, nicht das Abbilden. Voraussetzung ist die Unterscheidung zwischen Wesentlichem und Unwesentlichem.

13. Eduard Spranger (1882-1963), Kulturphilosoph, Schüler Diltheys, hier zitiert *Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Eine erkenntnistheoretisch-psychologische Untersuchung* (Berlin, 1905). Alle genannten Schriften von Simmel bis Spranger sind von Huizinga im Text und in den Anmerkungen mit den jeweiligen Seitenangaben zitiert: Windelband fünfmal, Simmel sechsmal, Spranger achtmal, Rickert siebzehnmals. Außer auf eine umfangreiche deutsche Literatur wird nur einmal auf Michelet als Historiker und einmal auf die *English Historical Review* verwiesen.